

RECENZE

Když se proroctví nesplní

Leon Festinger et al.

FESTINGER, Leon, RIECKEN, Henry a SCHACHTER, Stanley. *Když se proroctví nesplní*. Přeložila Hana Antonínová. Praha: Portál 2021. 296 s. ISBN 978-80-262-1796-1.

Tadeáš Samuel Zborník

e-mail | t.s.zbornik@gmail.com

Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze

Recenzent je doktorandem na Klinice adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze.

Kniha *Když se proroctví nesplní* vyšla poprvé v roce 1956, kdy Leon Festinger a jeho dva postgraduální studenti publikovali studii, která zkoumala chování jednotlivců skupiny UFO poté, co nedošlo k naplnění proroctví o konci světa. Autoři se zajímali o mechanismy zvládnání situace jednotlivými členy, když k apokalypse nedošlo. Zaměřovali se na kognitivní nesoulad mezi přesvědčením členů náboženské skupiny a skutečnými událostmi, se zaměřením na psychologické důsledky událostí. Kniha je považována za základ teorie kognitivní disonance, sám Festinger tuto teorii formuloval rok po vydání knihy v práci *Teorie kognitivní disonance*.

Jako první se tomuto tématu přiblížil Kurt Lewin (1890–1947), který se zabýval teoretickou analýzou a experimentálním studiem skupinové dynamiky a zkoumal, jak postoje jednotlivých členů skupiny ovlivňuje, když je skupinou dáno nějaké rozhodnutí, jak jednotliví členové rozhodnutí akceptují a ignorují další protichůdné informace. Důležitým momentem bylo jeho pojetí akčního výzkumu, které umožňovalo vědcům přiblížit se k výzkumu sociálních procesů.

Lewinův žák Leon Festinger pokračoval v jeho práci, chtěl se zabývat tím, co se stane, když člověk, který něčemu věří celým svým srdcem a podnikl kvůli své víře neodvolatelné kroky, je konfrontován s jednoznačným a nepopiratelným důkazem, že jeho víra je chybná. Inspirací mu bylo, když se jeho studenti a spolupracovníci Henry W. Riecken a Stanley Schachter dočetli v novinách o ženě, která již více než rok dostává zprávy od vyšších bytostí, které nazývala ochránci z planety Clarion. Tato žena sdělila tisku, že podle těchto ochránců postihne 21. prosince 1954 severní polokouli katastrofa v podobě povodně. Kolem sebe také shromáždila sku-

pinku věřících, se kterými se připravovala na blížící se katastrofu. Festinger a jeho žáci ženu kontaktovali, aby mohli pozorovat situaci, a opakovaně ženu a její skupinu navštívili šedesátkrát během sedmi týdnů. Tvářili se, že ženiným tvrzením věří a dokumentovali veškeré události.

Poté, co 21. prosince žádná katastrofa nenastala, dostali věřící od ženy vysvětlení, že je Bůh ušetřil díky dobru a světlu, které z věřících vyzařovalo. Skupinka se poté rozdělila. Část věřících, kteří měli pochyby a nebyli si jistí, odpadla, zatímco ty věřící, kteří prodali svůj majetek a věřili beze stop pochybnosti, tyto události v jejich víře ještě více utvrdily a brali je jako důkaz, že jejich víra je pravdivá. Zabraňovali tak konfliktu mezi svou vírou a realitou. Věřící, kteří před 21. prosincem necítili žádnou potřebu o své víře přesvědčovat ostatní, tak náhle začali kvůli tomuto „zázraku“ volat do médií a přesvědčovat kolemjdoucí na ulici. Festinger a jeho tým byli překvapeni tím, že víra členů sekty nebyla nijak narušena nesplněním proroctví, byla naopak posílena – raději změnili své vědomí než zjevně nesmyslné chování. Festinger připravil řadu známých experimentů, které měly tuto základní zákonitost ověřit, jak lidé řeší situaci, když v jejich postojích existuje rozpor. Teorie kognitivní disonance je postavena na tom, že lidé častěji změni své názory a postoje nežli chování.

Kniha *Když se proroctví nesplní* nabízí zajímavý vhled do prostředí náboženské sekty a současně představuje mimořádnou případovou studii, která má zásadní význam pro sociální a kognitivní psychologii. Obsahuje osm kapitol, závěr a metodologický dodatek, je psána poutavým stylem, formou deníku s obohacením o přímou řeč. Zajímavá je rovněž metodologie studie, protože se odlišuje od všech tehdy zažitých a užívaných postupů. Jedná se o sběr kvalitativního materiálu, přesto nebyl předem připraven žádný dotazník nebo rozhovor. Výzkum byl prováděn skrytě a některá data jsou neúplná. Jak sám autor uvádí, podařilo se shromáždit materiál, aby příběh byl ucelený a nenaplněné proroctví bylo tak výrazné, že bylo možné dospět ke spolehlivým závěrům.

Festinger v knize uvádí použití studie k testování svých teorií, jak se budou jednotlivci chovat, budou-li čelit specifickému typu nesouladu, plynoucího z neúspěšného proroctví, které nezpůsobilo odmítnutí systému víry, ale vedlo ke zvýšení osobního odhodlání a úsilí získat další stoupence. V knize uvádí pět podmínek, které jsou podstatné pro tento typ reakce.

Člověk pocituje disonanci jako nepříjemnou, což ho vede ke snaze o její snížení. Jednou z nejúčinnějších cest redukce disonance je odstranění disonantních elementů ve prospěch jiných, což se může projevit například tak, že se člověk spíše baví s někým, kdo s ním souhlasí, než s jiným, který má protichůdné názory. Tato teorie předpokládá nejen snahu o snížení nastalé disonance, ale také snahu aktivně se vyhýbat situacím a informacím, které by disonanci zvětšily.

Tuto teorii lze využít také v oboru adiktologie, podle teorie kognitivní disonance člověk cítí napětí a neklid, když zastává protichůdné názory. Příkladem může být například na jedné straně myšlenka „je hloupost kouřit, protože kouření škodí zdraví“ a „vykouřím dvě krabičky denně.“ Z této disonance vzniká neklid projevující se od drobných výčitek svědomí až po velkou úzkost. Člověk se neuklidní, pokud se mu nepodaří disonanci nějak zmírnit. V tomto případě může například skončit s kouřením (odstraní jeden element ve prospěch druhého), nebo přesvědčovat sebe sama, že kouření je v některých věcech i prospěšné (uklidňuje), nebo že není tak škodlivé, jak se říká (Tavris a Aronson, 2012, s. 23). Kognitivní disonanci v adiktologii lze také využívat například při relapsu, který je součástí uzdravného procesu. Jedná se především o konflikt mezi pacientovým očekáváním (schopností abstinovat) a chováním (nezvládnutí abstinence a užití). Pomocí motivace pacienta a změnou nebo doplněním jeho přesvědčení můžeme nesoulad minimalizovat a využít při abstinenci pomocí změny postoje pacienta.

Kniha popisuje jeden z prvních publikovaných příkladů nesouladu a z mého pohledu rozhodně stojí za přečtení. Teorie kognitivní disonance patří do oblasti sociální psychologie a v 50.–70. letech 20. století byla nejvlivnější teorií a převládajícím tématem ve vědeckých časopisech, stála v počátcích proudu kognitivismu, kdy se těžiště sociálně-psychologického výzkumu přesunuje z malých skupin na kognitivní procesy. Leon Festinger byl pátým nejcitovanějším psychologem 20. století (Haggblom, 2002, s. 139–152).

LITERATURA / REFERENCES

TAVRIS, C., ARONSON, E. *Chyby se staly (ale ne mou vinou): proč omlouváme svoje hloupé názory, chybná rozhodnutí a špatné skutky*. Praha: Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-366-0.

HAGGBLOOM, S. J. et al. The 100 most eminent psychologists of the 20th century. *Review of General Psychology*, 2002, 6(2), 139–152.